

**O‘ZBEK VA SHARQ ADABIYOTI TARIXIDA TABIAT POETIKASINING
SHAKLLANISHI VA EVOLYUTSIYASI**

Latofat Abdullayeva Husanovna

Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 28.04.2026

Revised: 29.04.2026

Accepted: 30.04.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*tabiat poetikasi,
Sharq adabiyoti, o‘zbek
adabiyoti, ramziylik,
realizm, psixologizm,
ekologik tafakkur.*

Mazkur ilmiy maqolada Sharq va o‘zbek adabiyoti tarixida tabiat poetikasining shakllanishi, uning tarixiy-evolyutsion taraqqiyoti hamda badiiy-estetik funksiyalari tahlil qilinadi. Qadimgi mifologik tasavvurlardan boshlab, mumtoz adabiyot, yangi davr realizmi va zamonaviy adabiyotdagi ekologik-falsafiy yo‘nalishlarga cha bo‘lgan jarayonlar izchil yoritiladi. Tabiat poetikasining inson ruhiyati, ijtimoiy voqelik va badiiy tafakkur bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi.

Kirish

Tabiat poetikasi badiiy adabiyotning muhim tarkibiy komponentlaridan biri bo‘lib, u nafaqat muhit tasviri, balki inson ruhiyati va ma’naviy olamining badiiy ifoda vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Sharq va o‘zbek adabiyoti tarixida tabiat tasviri ko‘p asrlik taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan bo‘lib, har bir tarixiy davr uning mazmun va shakl jihatidan yangicha talqin etilishiga sabab bo‘lgan.

Mazkur maqolaning maqsadi — tabiat poetikasining shakllanish bosqichlarini ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish hamda uning badiiy tafakkurdagi o‘rnini aniqlashdan iborat.

Qadimgi Sharq adabiyotida tabiat poetikasi

Qadimgi Sharq adabiyotida tabiat tasviri asosan kosmogonik va mifologik tasavvurlar bilan uyg‘un holda shakllangan. Xususan, **Avesto** kabi manbalarda tabiat ilohiylik bilan

bog‘liq holda talqin etiladi. Yer, suv, olov va havo muqaddas unsurlar sifatida e‘zozlanib, ular orqali borliqning yaxlitligi va uyg‘unligi ifodalanadi.

Bu davrda tabiat poetikasi realistik tasvirdan ko‘ra ramziy va mifologik xarakterga ega bo‘lib, unda inson va tabiat o‘rtasidagi kosmik bog‘liqlik g‘oyasi ustuvorlik qiladi. Tabiat unsurlari ko‘pincha ezgulik va yovuzlik qarama-qarshiligining timsoli sifatida tasvirlanadi.

Mumtoz Sharq adabiyotida tabiat poetikasi

Mumtoz Sharq adabiyotida tabiat poetikasi yuksak badiiylik darajasiga ko‘tarildi. Ayniqsa, Alisher Navoiy, Firdavsiy, Nizomiy Ganjaviy va Hofiz Sheroziy kabi mutafakkirlar ijodida tabiat tasviri chuqur ramziy va falsafiy mazmun kasb etadi.

Bu davrda tabiat quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- ishq va muhabbatning ramziy ifodasi,
- inson ruhiy kechinmalarining badiiy aks ettirilishi,
- tasavvufiy g‘oyalar tashuvchisi.

Masalan, Navoiy g‘azallarida gul va bulbul obrazlari orqali ishq falsafasi ochib beriladi. Bu obrazlar nafaqat estetik manzara, balki murakkab ruhiy va ma‘naviy jarayonlarning timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Shu tariqa, tabiat poetikasi metaforik va allegorik xarakter kasb etadi.

Turkiy va o‘zbek adabiyotida tabiat tasvirining milliylashuvi

Turkiy, xususan, o‘zbek adabiyotida tabiat poetikasi milliy ruh bilan boyidi. Xalq og‘zaki ijodida — dostonlar, qo‘shiqlar va afsonalarda tabiat inson hayoti bilan uzviy bog‘liq holda tasvirlangan. Jumladan, **Alpomish** dostonida tabiat qahramonning ruhiy holati va taqdiri bilan chambarchas uyg‘unlashgan.

Yozma adabiyotda esa tabiat tasviri milliy makon va madaniy muhitni ifodalash vositasiga aylandi. Sahro, tog‘, daryo, bog‘ kabi obrazlar o‘zbek xalqining hayot tarzi va mentalitetini aks ettiruvchi muhim badiiy komponent sifatida shakllandi.

Yangi davr adabiyotida tabiat poetikasi

XIX–XX asrlarga kelib tabiat poetikasida realizm va romantizm ta‘siri kuchaydi. Bu davrda tabiat tasviri konkretlik va hayotiylikka intildi. Abdulla Qodiriy va Cho‘lpon ijodida tabiat:

- ijtimoiy muhitning ajralmas qismi,
- inson taqdiriga ta‘sir etuvchi omil,
- psixologik holatlarni ochuvchi vosita sifatida tasvirlanadi.

Bu bosqichda tabiat poetikasi psixologizm bilan boyib, inson ichki dunyosining chuqur qatlamlarini ochishga xizmat qiladi. Masalan, yomg'ir, tun yoki shamol obrazlari qahramon ruhiyatidagi dramatik o'zgarishlarni ifodalovchi badiiy detallar sifatida qo'llanadi.

Zamonaviy adabiyotda tabiat poetikasi

Zamonaviy o'zbek adabiyotida tabiat poetikasi yangi — ekologik va falsafiy mazmun bilan boyimoqda. Bu jarayonda tabiat:

- global ekologik muammolar ifodachisi,
- inson va sivilizatsiya o'rtasidagi ziddiyatlar timsoli,
- ma'naviy inqiroz belgisi sifatida talqin etiladi.

Xususan, Normurod Norqobilov ijodida tabiat murakkab semantik tizim sifatida namoyon bo'lib, u inson ruhiyati, ijtimoiy muhit va falsafiy tafakkur bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Bu esa tabiat poetikasining yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi.

Xulosa

Sharq va o'zbek adabiyoti tarixida tabiat poetikasi uzluksiz evolyutsion taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. U turli davrlarda quyidagi xususiyatlarni kasb etgan:

- qadimgi davrda — mifologik-simvolik,
- mumtoz adabiyotda — metaforik-allegorik,
- yangi davrda — realistik-psixologik,
- zamonaviy adabiyotda — ekologik-falsafiy.

Shunday qilib, tabiat poetikasi badiiy adabiyotda nafaqat tasvir vositasi, balki inson va borliq o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ifoda etuvchi universal estetik kategoriya sifatida shakllangan.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Alisher Navoiy. *Xamsa*. – Toshkent: Faqur Fulom nomiдаги нашриёт.
2. Firdavsiy. *Shohnoma*. – Texron: Ilmий nashr.
3. Nizomiy Ganjaviy. *Xamsa*. – Boku: Azerbayjon nashriёti.
4. Hofiz Sheroziy. *Devon*. – Texron: Adabiyet nashriёti.
5. Abdulla Qodiriy. *O'tkan kunlar*. – Toshkent: Sharq nashriёti.
6. Cho'lpon. *Asarlar to'plami*. – Toshkent: Adabiyet va san'at.
7. Normurod Norqobilov. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Avesto. – Dushanbe: Irfon nashriёti.
9. Куронов Д. *Адабиёт назарияси*. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

10. Каримов Н. *Ўзбек адабиёти тарихи*. – Тошкент: Ўқитувчи, 2016.
11. Лотман Ю.М. *Бадий матн структураси*. – Москва: Искусство, 1970.
12. Эко У. *Очиқ асар назарияси*. – Москва: Академик лойиҳа, 2004.

